

Analytical Criticism of Martin Seligman's "Virtue of Wisdom" in Rumi's System of Thought

Maryam Mardani
Varposhti*

Department of Persian Language and
Literature, Faculty of Literature, Ahlul Bayt
International University, Tehran, Iran
m.mardani@abu.ac.ir

Abstract

Martin Seligman, the founder of positive psychology, with the aim of helping mankind to optimize the quality of life, replaced virtues and strengths as components for diagnosing psychological abnormalities. These human virtues, along with their set of strengths, are placed in six groups: wisdom, courage, humanity, justice, temperance, and transcendence. In many early Iranian literary works, especially the works and teachings of Rumi, the characteristics of positive psychology can be discovered and revealed. Discovering the inner world and exploring human mental states is considered the intersection of mysticism and psychology. This essay, which is conducted using an analytical-descriptive method, seeks to explain and analyze the virtue of "wisdom" (one of Seligman's six virtues) in the works of Rumi - as one of the greatest Islamic mystics - and to explain the points of difference and commonality in the ideological systems of these two thinkers. The virtue of wisdom or knowledge and all its five subgroups, namely: creativity, curiosity, open-mindedness, love of learning and perspective, can be explained and compared in Rumi's teachings; Seligman and Rumi also have differences in this regard, the most important of which is the way these two thinkers view humans; because the sources of these two thinkers' expression of the same teaching are different from each other; that is, in general, Rumi's view is "God-centered" based on the religious and mystical teachings of Islam, and he considers the acquisition of all virtues to be in the direction of divine proximity and annihilation in Allah; But Seligman's view, based on Western positivist culture, existential psychology, and relying on humans and their needs, is a "human-centered" view.

Keywords: Rumi, Seligman, positive psychology, mysticism, virtue of wisdom.

How to Cite: Mardani Varposhti, M. (2026). Analytical Criticism of Martin Seligman's "Virtue of Wisdom" in Rumi's System of Thought. *Literary Text Research*, 30(109), pp. .

1. Introduction

The efforts of people of meaning have always been to cultivate human virtues in their teachings and provide a suitable platform for human flourishing and to keep him away from despair.

The emerging movement of positive psychology is a suitable path for contemporary man to teach him how to benefit from the various achievements of science for happiness. Mystical literature has many hidden psychological points in its essence that are very path-breaking. The concepts that have been mentioned in Seligman's positive psychology about well-being, happiness, love, etc., have all been reflected abundantly in ancient and classical Persian texts.

The main issue of this research, which was conducted using an analytical-descriptive method, is to examine and explain the "virtue of wisdom" (one of Martin Seligman's six virtues in positive psychology) and its five sub-complex strengths, namely: creativity, curiosity, open-minded ness, love of learning, and perspective. This research seeks to answer these questions: 1- What are the points of similarity between Rumi and Seligman's ideas regarding wisdom capabilities? 2- What are the differences between Seligman and Rumi in this regard? 3- What conclusion can be drawn from this analysis?

2. Literature Review

In the topics related to the present research, we can mention cases in which there are articles with approaches consistent with this article, including:

Vakili (1402), in the article "A Comparative Study of Happiness from the Perspective of Ibn Arabi and Seligman", extracted the characteristics of the concept of "pleasure" from the works of Ibn Arabi and the concept of "happiness" from the works of Seligman and compared them, and found similarities such as: introversion, reforming the attitude towards the field of life, etc., and differences such as: considering happiness as spiritual and divine from the perspective of Ibn Arabi and happiness as psychological and behavioral from the perspective of Seligman. Parsai et al. (1402), in their article "Analysis of Positive Vocabulary Chains in the Divan of Shams Tabrizi", have concluded that all the components of Seligman's positive psychology can be observed in Shams's generalities. The above research has examined all the virtues discussed by Seligman only in Shams's ghazals in general terms and relying on positive words. Ghorbani et al. (1402), in their article "Investigation of Positive Thinking Components in Saeb Tabrizi's Ghazals Based on Martin Seligman's Positive Theory", have concluded by analyzing the components of positive psychology in Saeb's ghazals that many modern sciences have existed in the treasury of Islamic-Iranian culture centuries ago, and the frequency of Seligman's six virtues in Saeb's thought are: humanity, transcendence, justice, courage, wisdom, temperance. Accordingly, no research has been found so far that has comprehensively and independently addressed the virtue of "wisdom," one of the virtues mentioned

in Seligman's principles of positive psychology.

3. Method

The present research, which was conducted using an analytical-descriptive method and library studies, deals with the virtue of "wisdom" and its sub-categories (creativity, curiosity, open-mindedness, love of learning, and perspective) among Seligman's six virtues and character strengths and analyzes them in Rumi's teachings. In this research, after collecting data in Rumi's works according to the mentioned components, Rumi's teachings are explained and analyzed according to Seligman's theory and its points of difference are also stated.

4. Findings

The emerging field of positive psychology offers a valuable pathway for contemporary individuals, teaching them how to leverage scientific insights to achieve happiness. Martin Seligman, the father of positive psychology, sought to help humanity optimize its quality of life by prioritizing human virtues and strengths over the diagnostic criteria used to identify psychological disorders. He categorizes these positive human virtues and strengths into six groups: wisdom, courage, humanity, justice, temperance, and transcendence. Each of these six categories comprises its own set of sub-strengths.

From Seligman's perspective, "Wisdom is a form of intelligence, yet it does not refer to general intelligence or academic accolades. Rather, wisdom is a matter of insight; it is something that develops through a life marked by adversity, giving rise to an individual capable of sharing their learnings with others" (Seligman, ۱۴۰۰: ۹۵). The strengths falling under this virtue encompass positive traits that involve acquiring and applying knowledge and understanding in the pursuit of a good life. The five character strengths within this category are creativity, curiosity, open-mindedness, love of learning, and perspective (Seligman, ۱۴۰۰: ۹۶-۱۷۲).

The concepts regarding well-being, happiness, love, and the like found in Seligman's positive psychology are extensively reflected in ancient and classical Persian texts, particularly in the teachings of Rumi. Thus, mental health and the cultivation of human virtues and strengths constitute a common ground between mystical literature and positive psychology. This study examines and elucidates the "virtue of wisdom" in Rumi's works, finding that this virtue—along with all five of its sub-categories—can be explained and aligned with Rumi's teachings; however, there are also differences between Seligman and Rumi in this regard. The most significant difference lies in their respective perspectives on the human being: broadly speaking, Rumi's view is "God-centered," rooted in Islamic

mystical teachings, whereas Seligman's view is "human-centered," grounded in Western positivist culture, existential psychology, and a focus on human needs.

5. Results

The research findings indicate that in Rumi's works, among the six virtues of positive psychology, namely: wisdom, courage, humanity, justice, temperance and transcendence, the "virtue of wisdom" with its sub-categories has a special place for itself, and these virtues and capabilities are in line with the characteristics of positive psychology. Rumi, like Seligman, emphasizes the value of the capabilities of wisdom, namely creativity, curiosity, open-mindedness, love of learning and perspective; but in the meantime, there are also differences; including:

While insisting on acquiring knowledge, the Maulana emphasizes in his works that esoteric science is much more valuable than superficial science and that the path to human happiness lies in esoteric sciences. In some cases, he even recommends the need to abandon superficial sciences. However, the issue of the superiority of esoteric sciences over superficial sciences has no place in Seligman's psychology.

Rumi is "God-centered" and sees the ultimate goal of everything in achieving satisfaction and unity with Him; while Seligman is "human-centered" and the ultimate goal of his efforts and thinking is to achieve human satisfaction and comfort in this world.

نقد تحلیلی «فضیلت خردمندی» مارتین سیلگمن در نظام اندیشگانی مولوی

گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه بین‌المللی اهل بیت
علیهم السلام، تهران، ایران m.mardani@abu.ac.ir

مریم مردانی
ورپشتی *id

چکیده

مارتین سیلگمن، بنیان‌گذار علم روان‌شناسی مثبت‌گرا، با هدف کمک به نوع بشر در جهت بهینه‌سازی کیفیت زندگی، فضیلت‌ها و توانمندی‌هایی را جایگزین مؤلفه‌های تشخیص ناهنجاری‌های روانشناختی قرار داد. این فضایل انسانی همراه با مجموعه توانمندی‌های خود در شش گروه: خردمندی، شجاعت، انسانیت، عدالت، اعتدال و فراروندگی یا تعالی، جای می‌گیرند. در بسیاری از آثار ادبی متقدم ایران به‌خصوص آثار و آموزه‌های مولوی می‌توان شاخصه‌های علم روان‌شناسی مثبت را کشف و نمایان ساخت. کشف عالم درون و کاوش در حالات روحی انسان، فصل مشترک عرفان و روان‌شناسی به‌شمار می‌رود. این جستار که به روش تحلیلی-توصیفی انجام شده، درصدد است تا به تبیین و تحلیل فضیلت «خردمندی» (از فضیلت‌های شش‌گانه سیلگمن) در آثار مولوی- به عنوان یکی از بزرگ‌ترین عرفای اسلامی- پردازد و نقاط افتراق و اشتراک نظام اندیشگانی این دو اندیشمند را تبیین نماید. فضیلت خردمندی یا دانایی و تمام پنج زیرمجموعه آن یعنی: خلّاقیت، کنجکاوی، آزاداندیشی، عشق به یادگیری و ژرف‌نگری در آموزه‌های مولوی قابل تبیین و تطبیق است؛ سیلگمن و مولوی در این زمینه اختلافاتی نیز با یکدیگر دارند که مهم‌ترین آن، نوع نگاه این دو اندیشمند به انسان است؛ چراکه آبخورهای این دو اندیشمند برای بیان یک آموزه همسان، با یکدیگر تفاوت دارد؛ یعنی به‌طور کلی نگاه مولوی، براساس آموزه‌های عرفانی اسلام «خدامحور» است و او کسب فضایل را در جهت قرب الهی و فناء فی‌الله در نظر می‌گیرد؛ اما نگاه سیلگمن براساس فرهنگ پوزیتیویستی غرب، روان‌شناسی وجودگرا و تکیه بر نیازهای انسان، نگاهی «انسان‌محور» است.

کلیدواژه‌ها: مولوی، سیلگمن، روان‌شناسی مثبت‌گرا، عرفان، فضیلت خردمندی.

* نویسنده مسئول: استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه بین‌المللی اهل بیت (ع)، تهران، ایران.

مقدمه

در دوران معاصر، علیرغم پیشرفت سریع علم و تکنولوژی و برخورداری از اقسام لذات، بیماری «افسردگی» بسیار شیوع یافته است. «افسردگی شدید نه تنها در حال حاضر فراوان تر شده، بلکه در افراد کم سال تری هم مشاهده می شود و این روند هم چنان رو به افزایش است» (سلیگمن، ۱۳۹۶: ۵۹). همواره اهتمام انسان های اهل معنا بر این بوده است تا در آموزه های خود، فضایل انسانی را پرورش داده و بستر مناسبی جهت شکوفایی انسان فراهم آورند و او را از نومییدی دور سازند.

جنبش نوظهور علم روان شناسی مثبت گرا راهگشای مناسبی برای انسان معاصر است تا به او بیاموزد که چگونه می توان برای شادکامی، از دستاوردهای متنوع علم بهره مند شد. «در سال های اخیر تطبیق و مقایسه آموزه های بومی با این شاخه از روان شناسی نشان داده است که بسیاری از یافته ها و نظریه های روان شناسی مثبت در آموزه های عرفان و آداب تصوف و سیر و سلوک عارفانه موجود است» (تابان فرد و رسمی، ۱۳۹۹: ۷۱). ادبیات عرفانی در ضمیر خود نکته های روان شناختی نهفته بسیاری دارد که بسیار راهگشاست. مفاهیمی که در روان شناسی مثبت گرای سلیگمن در مورد به زیستی، شادکامی، عشق و... آمده است، همه در متون کهن و کلاسیک فارسی بازتاب فراوان داشته اند. بدین ترتیب سلامت روان و کسب فضایل و توانمندی های انسانی، فصل مشترک ادبیات عرفانی و روان شناسی مثبت گرا به شمار می آید. تعالیم و آموزه های ارزشمند مولوی از جهات گوناگون جامعه شناسی، روان شناسی، فلسفی و... قابلیت تأویل و تفسیر دارند. از آن جا که این آموزه های برجسته، با بسیاری از مباحث مطرح شده در روان شناسی مثبت گرا همخوانی دارند، چنین تحقیقاتی می تواند بستر مناسبی جهت بومی کردن تحقیقات جدید را در کشور فراهم آورده، به آرامش فکری و بهداشت روانی افراد جامعه کمک شایانی نماید و راهکارهای ارزنده ای برای درمان مشکلاتی روحی انسان در مسیر نیل به شکوفایی ارائه کند. همچنین هدف محققان این است که با استفاده از این مؤلفه های عرفانی در پرتو مبانی علم روان شناسی جدید مثبت گرا، نتایج نوینی به دست آورند و میان این دو معرفت و دانش، تطبیق و پیوند برقرار نمایند.

مسئله اصلی این جستار که به روش تحلیلی- توصیفی انجام شده، بررسی و تبیین «فضیلت خردمندی» (از فضایل ششانه مارتین سلیگمن در روان شناسی مثبت گرا) و پنج توانمندی زیرمجموعه آن یعنی: خلاقیت، کنجکاوی، آزاداندیشی، عشق به یادگیری و ژرف نگری

است. این پژوهش درصدد است تا به این پرسش‌ها پاسخ دهد: ۱- نقاط تشابه اندیشگانی مولوی و سلیگمن درباره توانمندی‌های خردمندی کدامند؟ ۲- سلیگمن و مولوی چه اختلاف نظری در این زمینه با یکدیگر دارند؟ ۳- از این تحلیل چه نتیجه‌ای حاصل می‌شود؟

۱. پیشینه پژوهش

در موضوعات مرتبط با جستار پیش‌رو می‌توان مواردی را برشمرد که در خلال آن‌ها مطالبی با رویکردهای هم‌سو با این مقاله وجود دارد؛ ازجمله:

و کیلی (۱۴۰۲)، در مقاله «بررسی تطبیقی شادی از منظر ابن عربی و سلیگمن»، به استخراج ویژگی‌های مفهوم سرور از آثار ابن عربی و مفهوم «happiness» از آثار سلیگمن و مقایسه آن‌ها پرداخته و به شباهت‌هایی ازجمله: درون‌گرایی، اصلاح نگرش به ساحت زندگی و توجه به پرورش فضایل اخلاقی و تفاوت‌هایی ازجمله: معنوی و الهی دانستن شادی از منظر ابن عربی و روان‌شناختی و رفتار گرایانه‌بودن شادی از منظر سلیگمن دست‌یافته‌است. پارسایی و دیگران (۱۴۰۲)، در مقاله «تحلیل زنجیره‌های واژگان مثبت در دیوان شمس تبریزی»، با تحلیل غزل‌های دیوان شمس تبریزی، طبق نظریه روان‌شناسی مثبت‌گرای سلیگمن، به این نتیجه رسیده‌اند که تمامی مؤلفه‌های روان‌شناسی مثبت‌گرای سلیگمن در کلیات شمس قابل مشاهده‌است و درصدد فضیلت‌های مثبت سلیگمن در دیوان شمس به ترتیب شامل این موارد می‌شود: تعالی، خرد و دانایی، شجاعت، نوع‌دوستی، اعتدال، عدالت‌جویی. پژوهش فوق، تمامی فضایل مورد بحث سلیگمن را تنها در غزلیات شمس به صورت کلی و با تکیه بر واژگان مثبت بررسی کرده‌است. قربانی و دیگران (۱۴۰۲) در مقاله «بررسی مؤلفه‌های مثبت‌اندیشی در غزلیات صائب تبریزی بر مبنای نظریه مثبت‌نگر مارتین سلیگمن» به تبیین و تحلیل مؤلفه‌های روان‌شناسی مثبت‌نگر در غزلیات صائب پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند بسیاری از دانش‌های مدرن، قرن‌ها پیش در گنجینه فرهنگ اسلامی - ایرانی موجود بوده‌است و میان مفاهیم روان‌شناسی سلیگمن و این مفاهیم در غزلیات صائب تا حد زیادی همسویی وجود دارد؛ بسامد فضیلت‌های ششگانه سلیگمن در اندیشه صائب به ترتیب عبارتند از: انسانیت، تعالی، عدالت، شجاعت، خرد، میانه‌روی.

بر این اساس تاکنون پژوهشی که به صورت مشروح و مستقل به فضیلت «خردمندی» از فضایل مطرح در مبانی روان‌شناسی مثبت‌گرای سلیگمن پرداخته باشد، یافت نشد.

۲. روش

پژوهش حاضر که به روش تحلیلی- توصیفی انجام شده و در آن از مطالعات کتابخانه‌ای استفاده شده، از میان شش فضیلت و توانمندی‌های منش سلیگمن، به فضیلت «خردمندی» و زیرمجموعه‌های آن (خلاقیت، کنجکاوی، آزاداندیشی، عشق به یادگیری و ژرف‌نگری) می‌پردازد و آن‌ها را در آموزه‌های مولوی تحلیل می‌نماید. در این جستار بعد از جمع‌آوری داده‌ها در آثار مولوی بر طبق مؤلفه‌های ذکر شده، به تبیین و تحلیل آموزه‌های مولوی طبق نظریه سلیگمن پرداخته شده و نقاط افتراق آن نیز بیان گردیده‌است.

۳. یافته‌ها

۳-۱. روان‌شناسی مثبت‌گرا

مارتین الیاس پیتر سلیگمن^۱، پدر روان‌شناسی مثبت‌گرا، استاد دانشگاه پنسیلوانیاست. وی بعد از سال‌ها پژوهش آزمایشگاهی و موفقیت در نظریه «درماندگی آموخته‌شده»^۲ در سال ۱۹۹۹ به سمت ریاست انجمن روان‌شناسی آمریکا^۳ برگزیده شد (سلیگمن، ۱۴۰۰: ۲۰). در نظریه درماندگی آموخته‌شده سلیگمن، فرد خود را قادر به اثرگذاری و تغییر بر محیط نمی‌بیند و در پی یک سری شکست، بعد از یک رشته سعی و تلاش، به این نتیجه دست می‌یابد که رفتار و نتیجه رفتار، مستقل از یکدیگرند (Gelb rich, 2010: 78)؛ بنابراین دچار احساس عدم توانمندی در مهارگری محیط و سرنوشت می‌گردد و این امر نیز در نهایت منجر به افسردگی و بی‌اعتنایی می‌شود. سلیگمن در ادامه، به پژوهش‌هایی درباره بدبینی، خوش‌بینی و شادکامی پرداخت. وی الگویی از چهار نوع «زندگی نیک» را مطرح کرد که همانند نظریه ارسطو، بر یک نظام سلسله مراتبی و از ساده به پیچیده، تبیین شده‌است: «زندگی لذت‌بخش»، «زندگی مشتاقانه»، «زندگی بامعنا»، «زندگی کامل» (Peterson & Seligman, 2010: 60).

آن چیزی که سلیگمن را به عنوان یک دانشمند پیشرو در روان‌شناسی مطرح ساخته «چارچوب فکری و بنیان کارکردی وی بر پایه فلسفه پست مدرن-معتدل است» (کریمی، ۱۳۸۹: ۱۹). اساس روان‌شناسی مثبت‌گرای سلیگمن، توجه بر فضایل مثبت و توانمندی‌ها،

¹ Martin Elias Peter Seligman

² learned helplessness

³ APA

در مقابل درمان بیماری‌هاست. سلیگمن در این راه از استاد پیشین خود، آبراهام مزلو (روانشناسی انسان‌گرا)، الهام گرفت و بر نقاط قوت انسان، به موازات درمان و بهبود انواع بیماری‌های روانی، تأکید ورزید (Aishah, 2015: 48).

سلیگمن و همکار وی میهای چیکسنت‌میهای^۱ اعلام کردند که علم روان‌شناسی، علیرغم پیشرفت‌های زیادی که در درمان بیماری‌های روانی داشته، برای رسیدن انسان‌ها به شکوفایی روحی، عملاً کاری انجام نداده‌است؛ بنابراین باید از این پس به فضیلت‌ها و به‌زیستی انسان‌ها توجه بیشتری نمود (Seligman, Csikszentmihalyi, 2000: 5-14) چراکه «روان‌شناسی فقط مطالعه بیماری، ضعف و کاستی‌ها نیست. روان‌شناسی مطالعه و بررسی نقاط قوت و جنبه‌های مثبت نیز هست» (سلیگمن، ۱۳۹۴: ۱۲).

روان‌شناسی مثبت به سلامت روان و به‌زیستی و آنچه که زندگی را ارزشمند می‌کند، می‌پردازد (لینلی، ۱۳۸۸: ۱۶) و در این میان اصلی‌ترین شاخص تعیین به‌زیستی ذهنی و کیفیت ذهنی، حس رضایتمندی از زندگی است (Diner, Oishi, Lucac, 2003: 403). رویکرد روان‌شناسی مثبت‌گرا باعث افزایش معنا در زندگی افراد به منظور تسکین آسیب‌شناسی روانی و تقویت شادی می‌شود. (Seligman, 2009: 298).

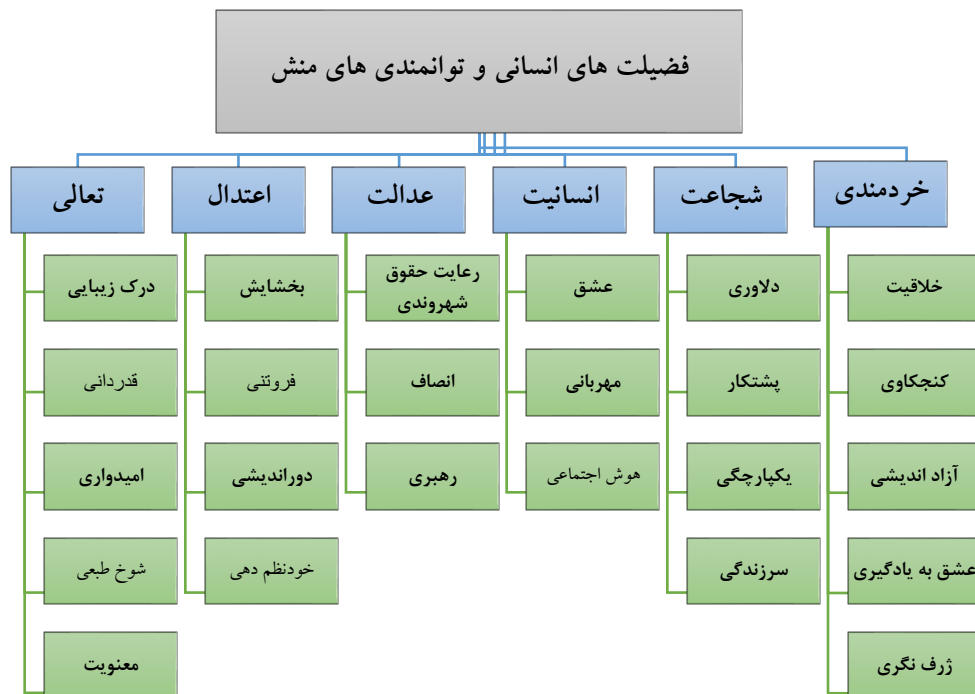
۳-۲. فضیلت‌های انسانی و توانمندی‌های منش

روان‌شناسی مثبت‌گرا، فضایل و توانمندی‌های مثبت انسان‌ها را در شش گروه (شش‌گانه بزرگ)^۲ تقسیم‌بندی می‌کند که عبارتند از: خردمندی، شجاعت، انسانیت، عدالت، اعتدال و تعالی. هر کدام از این شش گروه نیز به نوبه خود دارای زیرمجموعه‌ای هستند که عبارتند از: خلاقیت، کنجکاوی، آزاداندیشی، عشق به یادگیری، ژرف‌نگری، دلاوری، پشتکار، یکپارچگی، سرزندگی، عشق، مهربانی، هوش اجتماعی، رعایت حقوق شهروندی، انصاف، رهبری، بخشایش، فروتنی، دوراندیشی، خودنظم‌دهی، درک زیبایی، قدردانی، امیدواری، شوخ‌طبعی و معنویت (ر.ک: سلیگمن، ۱۴۰۰). (شکل ۱)

شکل ۱. فضیلت‌ها و توانمندی‌های منش در روان‌شناسی مثبت‌گرا (سلیگمن، ۱۴۰۰)

^۱ Mihaly Csikszentmihalyi

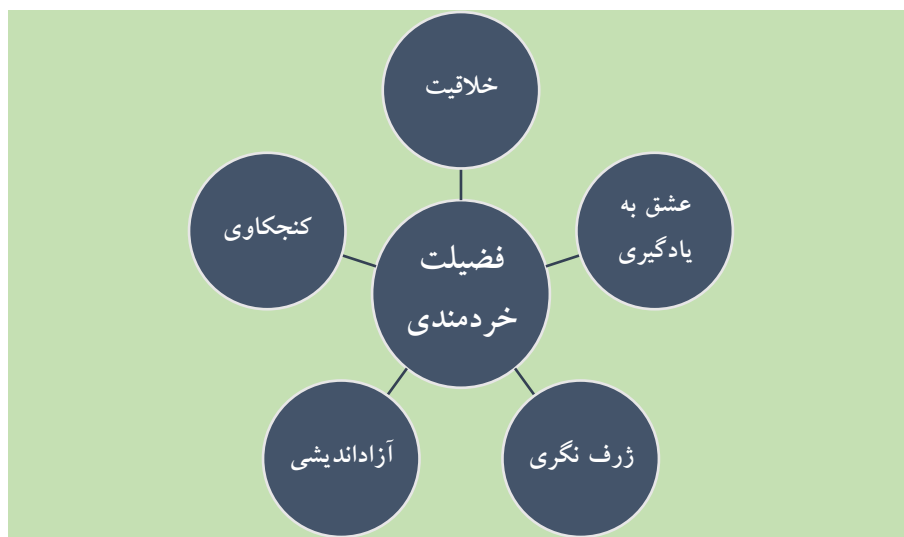
^۲ high six

۳-۳. فضیلت خردمندی و دانایی^۱ و توانمندی‌های زیرمجموعه آن

از منظر سلیگمن «خردمندی، نوعی هوش است؛ اما به معنای هوش بهر (آی کیو)، جی (هوش عمومی)^۲، یا افتخارات علمی نیست. بلکه خردمندی از جنس معرفت است؛ خردمندی چیزی است که با زندگی همراه با سختی تکوین می‌یابد و به ظهور فردی منجر می‌شود که می‌تواند آموخته‌هایش را با دیگران قسمت کند» (سلیگمن، ۱۴۰۰: ۹۵). توانمندی‌های زیرمجموعه این فضیلت، شامل صفات مثبتی است که مستلزم فراگیری و استفاده از علم و دانش در راستای زندگی خوب هستند. پنج توانمندی منشی زیرمجموعه این فضیلت عبارتند از: خلاقیت^۳، کنجکاوی^۴، آزاداندیشی و داوری^۵، عشق به یادگیری^۶ و چشم‌انداز داشتن یا ژرف‌نگری^۷ (سلیگمن، ۱۴۰۰: ۹۶-۱۷۲). (شکل ۲)

شکل ۲. توانمندی‌های فضیلت خردمندی در روان‌شناسی مثبت‌گرا (سلیگمن، ۱۴۰۰)

¹ wisdom and knowledge

² g. general intelligence

³ creativity

⁴ curiosity

⁵ open- minded ness

⁶ love of learning

⁷ perspective

۳-۴- همانندی‌ها در دیدگاه مارتین سلیگمن و مولوی درباره توانمندی‌های فضیلت خردمندی

۱-۳-۴- خلاقیت^۱

سلیگمن عقیده دارد که خلاقیت یا نوآوری، متضمن دو مؤلفه اساسی است؛ اول آن که، فرد خلاق باید ایده‌هایی را ابداع کند که به‌طور واضح، نوآورانه یا غیرمعمول باشند. با این حال، نوآوری صرف، نشان‌دهنده توانایی خلاقیت نیست. افراد مبتلا به اختلال‌های روانی شدید (مانند اسکیزوفرنی) هم اغلب رفتارها و ایده‌هایی را به نمایش می‌گذارند که بسیار خلاقانه به نظر می‌رسد. بنابراین به مؤلفه دیگری هم نیاز است و آن اینکه: رفتارها یا ایده‌های مناسب و خلاقانه باید انطباقی هم باشند؛ یعنی نوآوری فرد باید کمک‌مبته به زندگی فرد یا زندگی افراد دیگر هم داشته باشد و شادکامی و معنا را برای دیگران نیز به‌وجود آورد. نوآوری، متضمن گفتگو با شنوندگان است (یعنی هدف و مخاطب دارد) و خودمحورانه نیست؛ از سوی دیگر گاهی رفتار یا ایده‌ای ممکن است انطباقی و سازگار باشد، درحالی که ابداً نوآورانه نیست. اصولاً اکثر امور روزمره ما انسان‌ها که از سر عادت انجام می‌دهیم، هیچوقت با خلاقیت همراه نیستند، اما بسیار انطباقی هستند (سلیگمن، ۱۴۰۰: ۱۷۲-۱۹۵).

برخی از افراد به ندرت اتفاق می‌افتد ایده‌ای نوآورانه داشته باشند و در نقطه مقابل، برخی دیگر اصولاً به خاطر خلاقیت استثنایی‌شان شناخته می‌شوند؛ مانند دانشمندان، شاعران، آهنگسازان و غیره. به این خلاقیت‌های بزرگ و استثنایی، «خلاقیت با خ بزرگ»^۲ گفته می‌شود. مابین این دو حد نهایی خلاقیت، افرادی هستند که خلاقیت‌هایی با عنوان «خلاقیت با خ کوچک» یا «خلاقیت‌های عادی و روزمره»^۳ دارند که از آن با عنوان «ابتکار»^۴ یاد می‌شود. چنین افرادی راه‌حل‌های خلاقانه‌ای برای مشکلاتی که در کار و منزل با آن مواجه

^۱ creativity

^۲ big C creativity

^۳ little c or everyday creativity

^۴ ingenuity

می شوند می آفرینند؛ اما خلاقیتشان به محصولاتی منجر نمی شود که تأثیر بنیادینی بر افرادی غیر از خانواده، دوستان یا همکارانشان داشته باشد (همان).

خلاقیت، یکی از توانمندی های شخصیت تکاملی مولانا به شمار می رود. البته همان طور که سلیگمن، خود، اشاره کرده است، اغلب شاعران از این توانمندی برخوردار هستند. مولانا در مثنوی موضوعات مهم عرفانی، اخلاقی و... را با رویکردی خلاقانه مطرح نموده است. این تنوع، ناشی از اطلاعات فراوان او در این زمینه و تخیل قوی اوست. او به حدی از آیات قرآنی به طور خلاقانه در آثار خویش، بخصوص مثنوی بهره برده است که اگر مثنوی را «به یک معنی، نوعی تفسیر عرفانی تربیتی از قرآن هم بخوانند، مبالغه نیست» (زرین کوب، ۱۳۶۴: ۳۷۳). هدف مولانا در استفاده خلاقانه از قصص و روایات، تنها بیان یک قصه تاریخی نیست؛ بلکه هدف وی اخذ نتیجه ای عرفانی و تربیتی و یا ایضاح و تأکید بر یک اندیشه اخلاقی است؛ به طور مثال او از رمزا و نمادها استفاده می کند؛ مثلاً در مثنوی، شیطان نمادی از نفس اماره است:

نفس و شیطان هر دو یک تن بوده اند در دو صورت خویش را بنموده اند
(مولانا، ۱۳۷۵: ۵۸۳)

درواقع در مثنوی، بسیاری از شیوه های خلاقانه رویارویی با معضلات در حوزه علوم انسانی بازتابی آشکار دارد. مولانا با استفاده از روش های خلاقانه نوینی که امروزه تحت عنوان «شیوه های خلاقیت» در حوزه علوم فنی و ریاضی از آن یاد می شود، توانسته است در رویارویی با مسائل اخلاقی، تربیتی و عرفانی، راه حل های خلاقانه ای ایجاد کند؛ روش هایی همچون: روش تصور خلاق^۱، روش مقابله پیشاپیش^۲، روش جداسازی^۳ روش معکوس کردن عملکرد^۴، روش ترکیب^۵ و روش جایگزینی^۶؛ به عنوان مثال مولانا در داستان پادشان و کنیزک از روش جایگزینی که یک نوع شیوه درمان روانی امروزی است بهره گرفته؛ بدین ترتیب که روش درست را جایگزین روش غلط کرده است. وی با طرح موضوع عشق مجازی کنیزک به جوان زرگر، درحقیقت محکی برای شناخت عشق حقیقی پادشاه به کنیزک را ارائه می نماید (ر.ک: امیراحمدی، ۱۳۹۷: ۶۴-۴۵).

^۱ creative illusion

^۲ prior counteraction

^۳ segmentation

^۴ the other way rounds

^۵ combine

^۶ substitute

خلاقیت در مولانا نوعی استعداد طبیعی است که فرایند تغییر توکامل را در سازمان‌بندی حیات ذهنی و تفکر خلاق وی موجب می‌شود. او «در شعرش از پدیده‌ها و اشیاء تازه‌ای سخن گفته که تا آن زمان چندان در سنت شعر صوفیه رایج نبود» (فتوحی، ۱۳۹۵: ۲۳۳). «هرچیزی از پیاز پوسیده گرفته تا زیبایی درخشان قرص ماه و... برای مولوی قابلیت تشبیه و استعاره پیدا می‌کند» (شیمیل، ۱۳۷۰: ۹۰). البته مولانا از شعرگویی بیزار بوده‌است، ولیکن برای انتقال مفاهیم عرفانی به مردم که طالب شعر بوده‌اند، چاره دیگری نداشته‌است: «من از کجا، شعر از کجا؟ والله که من از شعر بیزارم و پیش من از این بتر چیزی نیست» (مولوی، ۱۳۹۶: ۷۴).

غزلیات شمس نیز به‌خوبی توانسته است قدرت خلاقیت و ابداع مولانا را به نمایش گذارد. «اگر یکی از شرایط ناب، اصالت مضمون و محتوی و ابداع و ابتکار باشد، این خصیصه در غزل‌های مولوی به کمال است» (یوسفی، ۱۳۷۴: ۲۱۰). او در دیوان شمس «با الهام و دریافت‌های شهودگونه خود و با بهره‌گیری از کارکرد خیال خلاق به تصویر آفرینی عارفانه و هنرمندانه پرداخته‌است» (محمدعلی و دیگران، ۱۳۹۹: ۲۷).

عالم چو کوه طور دان ما همچو موسی طالبان هر دم تجلی می‌رسد، برمی‌شکافد کوه را
ای طالب دیدار او، بنگر در این گُھسار او ای گُھ! چه باده خورده‌ای؟ ما مَسْت گشتیم از صَدَا
(مولوی، ۱۳۸۸: ۱۴)

مولانا در آفرینش سازه‌های نوین زبانی و استفاده از شگردهای گوناگون ساختارگرایانه نیز جایگاه ویژه‌ای دارد. «در بافت غزلیات او، صدها سازه نو در قالب اشتقاق، ترکیبات، ترکیبات وصفی و اضافی و شبه‌جمله‌ها به کار رفته‌است. همچنین صدها سازه جدید فعلی از قبیل: نمازیدن، دوانه کردن، طبل خوردن و... در غزلیات وی یافت می‌شود» (حسنی‌رنجبر و هوش‌السادات، ۱۳۹۵: ۱۱۵).

بت خیال تو سازی، به پیش بت **بنمازی** چو گبر اسیر بتانی، چو زن حریف نفاسی
(مولوی، ۱۳۸۸: ۳۰۴۵)

«اگرچه شاعران فارسی‌زبان در زمینه صورت شعر، بیشترین محدودیت‌ها را داشته‌اند، اما شاعر خلاق مانند مولانا توانسته‌است در همین تعداد قالب‌های شعر فارسی - بسته به شرایطی که در کلیت یک روایت مشاهده می‌کرده‌است - برای صورت‌بخشی به آن روایت از فرم هنری متناسب با آن کمک بگیرد» (مجتبی و دیگران، ۱۴۰۲: ۱۷۷).

۲-۳-۴- کنجکاوی^۱

از منظر سلیگمن، کنجکاوی با کلماتی مثل: علاقه‌مندی، تازگی طلبی، گشودگی به تجربه که همگی نشانگر میل فطری به تجربه و دانستن هستند، همپوشانی دارد؛ اما آن‌ها را می‌توان به‌طور سلسله مراتبی سامان‌دهی کرد. کنجکاوی، مستلزم بازشناسی، پیگیری و نظم‌بخشی فعالانه تجربه فردی در واکنش به موقعیت‌های چالش‌زاست. اگرچه «کنجکاوی» و «جست‌وجوی تازگی» هر دو نظام‌های هدف‌محوری هستند که هسته هیجانی مثبتی دارند، با این حال، گستره کنجکاوی، وسیع‌تر است؛ هم جست‌وجوی تازگی را شامل می‌شود و هم کنجکاوی خاص را (ر.ک: سلیگمن، ۱۴۰۰: ۱۷۷-۲۱۶).

کنجکاوی را می‌توان به دو شاخه تقسیم کرد: مطلوب و نامطلوب. مطلوب مانند: اکتشاف گیاهان عجیب و غریب در شکارگاه طبیعی و نامطلوب مانند: دزدکی نگاه کردن به مردم. روشن است که تمرکز سلیگمن بر شکل‌های فضیلت‌مندانه کنجکاوی است (ر.ک: سلیگمن، ۱۴۰۰: ۲۱۸).

نگرش مولانا به آفرینش، با حس کنجکاوی و گشودگی به تجارب خاص عرفانی همراه بوده است. او تأکید بسیاری بر کنجکاوی در باب شناخت الهی و افزایش دانش فردی داشته و خود نیز از فضیلت آمادگی جهت کسب تجارب نوین بهره‌مند بوده است. سؤال و کنجکاوی درباب مسائل اصلی خلقت موجودات از مطالبی بوده است که ذهن کنجکاو مولانا را همواره مشغول می‌کرده است:

مانده‌ام سخت عجب کز چه سبب ساخت مرا یا چه بودست مراد وی از این ساختم (مولوی، ۱۳۸۸: ۳۷۷)

او بر این باور بوده است که در نهایت، اسرار و رموز آفرینش بر دلی که در تحیر با خداوند است، آشکار می‌گردد و این تحیر باعث رسیدن وی به سرمنزل مقصود و شناخت کامل می‌شود:

بر دلی که در تحیر با خداست کی شود پوشیده راز چپ و راست (مولوی، ۱۳۷۵: ۲۰۶۲/۳)

و هر آن کس که در برابر قدرت حق کنجکاوی کند و از آن همه جلال و شکوه دچار حیرت و عجز گردد، یقیناً حیرت و سرگشتگی‌اش باعث خرمی وی خواهد شد:

^۱ curiosity

خرم آن کین عجز و حیرت قوت اوست در دو عالم خفته اندر ظل دوست
(مولوی، ۱۳۷۵: ۴۸۲۷/۶)
مولانا با بهره‌گیری از توانمندی کنجکاوی توانسته‌است به بُعد شخصیتی والائری دست‌یابد که هم احساسات، ایده‌ها و ارزش‌های نوین را پذیرا باشد و هم حساسیت‌های تخیلی و نامتعارف را کسب کند. او کنجکاوی و حیران‌بودن در اوصاف حق را برای تمام انسان‌ها، امری واجب برمی‌شمارد:

پس تو حیران باش بی‌لا و بلی تا ز رحمت پیش‌ت آید محملی
(مولوی، ۱۳۷۵: ۳۷۴۸/۴)
از منظر مولانا، جستجو و کنجکاوی در جهان خلقت و در امر رب، باید جستجویی فرای جستجوهای دنیوی باشد؛ جستجویی که انسان را به عالمی فرای عالم ماده و زمین و آسمان ببرد:

حیرتی آمد درونش آن زمان که برون شد از زمین و آسمان
(مولوی، ۱۳۷۵: ۲۲۱۰/۱)
اما نکته قابل توجه در باب کنجکاوی، در نظام اندیشگانی مولانا اینست که «به‌طور کلی، مولانا به نسبت دیگر مسایل، کمتر درباره غوامض علوم الهی، یا درباره ذات خداوند سخن گفته‌است. او در اساس، شیفته خداوند خالق است که تداوم عمل حیرت‌انگیز خود را هرگز متوقف نمی‌سازد. آیا پیامبر (ص) به مؤمنان هشدار نداد که «به ذات خدا کم بیندیشید، بلکه به صفات او فکر کنید؟» صفات خداوند به صورت آثار او در وجوه گوناگون آفرینش می‌تواند به بهترین نحو آشکار شود، چنانکه هرکسی می‌کوشد تا راه خود را از آن میان بیابد» (شیمل، ۱۳۷۰: ۳۳۲).

یکی از شگردهای مولانا (به‌خصوص در مثنوی) در جذب مخاطب، استفاده فراوان از قصه و تمثیل است. از دلایل وی در انجام این کار، تحریک حس کنجکاوی در مخاطب بوده‌است تا بتواند با نردبان قصه و حکایت، باعث عروج وی گردد. «چون در تعلیم مولانا جلال‌الدین، حقیقت از شریعت جدایی ندارد و طریقت هم سرّ حال انبیا را نشان می‌دهد، از جستجو در آنچه به حالات و مقامات انبیا و اولیا در مثنوی آمده‌است، سرّ طریقت و حقیقت را بهتر می‌توان درک کرد و بدین‌گونه با تأمل در سرّ این نوع قصه‌هاست که می‌توان به لطایف اسرار مثنوی راه‌یافت و مثنوی را نردبان آسمان و وسیله عروج به آفاق عرفانی

تلقی کرد» (زرین کوب، ۱۳۷۲: ۱۳). «ذهن جستجوگر و ژرف‌اندیش مولوی همواره از فضیلت آمادگی برای کسب تجارب جدید و ادراک عمیق آن بهره‌مند و مشتاقانه به تفکر و تأمل درباره اسرار رازناک عالم هستی می‌پردازد و می‌کوشد پاسخ مناسبی به این توانمندی مثبت خود داده و با توسعه نیروی کنجکاوی و کسب تجربه‌های جدید، ضمن غنی‌ساختن زندگی، منبع بالقوه‌ای از شادمانی و شور زنده‌بودن را برای خود مهیا سازد» (گلمحمدی، ۱۴۰۰: ۲۲۵).

۳-۳-۴- آزاداندیشی^۱

توانمندی آزاداندیشی از منظر سلیگمن عبارت است از «اشتیاق به جستجوی فعالانه شواهد علیه باورها، برنامه‌ها یا اهداف مورد پسند خود و ارزیابی منصفانه این شواهد در هنگام حصول آن‌ها. متضاد آزاداندیشی، «سوگیری خودتأییدگر»^۲ نامیده می‌شود که به گرایش فراگیر فرد به مطلوب‌شمردن و جانبداری از نگرش‌های کنونی اشاره دارد» (سلیگمن، ۱۴۰۰: ۲۴۲). آشناترین متفکران در نزد توده مردم، روشنفکران (نویسندگی و دانشمندان)، رهبران سیاسی، و مفسران اجتماعی هستند. فردی که این توانمندی را دارد، دقیق، عالم و مشتاق شنیدن و پذیرای دیگر دیدگاه‌هاست؛ بدون آنکه لزوماً آن‌ها را بپذیرد (ر.ک: سلیگمن، ۱۴۰۰: ۱۸۰-۲۴۲).

یکی از موضوعاتی که مولانا به کرات در آثار خود مطرح می‌کند، مسأله «وحدت ادیان» است. او جنگ هفتاد و دو ملت را ناشی از عدم آگاهی و بینش انسان‌ها می‌داند. «طرفه آنکه مولانا در گرماگرم جنگ‌های مذهبی که نائره آن در قالب صلیبی‌گری، ملت‌ه و پرشعله بود، اختلافات و تعصبات مذهبی را در مثنوی چند نوبت به نقد کشیده‌است و گوهر ادیان را واحد شمرده‌است» (زمانی، ۱۳۸۲: ۱۱۲). او بر این امر تأکید دارد که شنیدن صدای دیگری و فهم صحیح امور و بنابر مقتضای موقعیت، رهاکردن باورها و عقاید پیشین، از فضایل مثبت انسانی به‌شمار می‌رود. وی در تبیین و تحلیل این موضوع، از تمثیلات و داستان‌هایی همچون داستان «پیل در تاریکی» و داستان «منازعه چهار کس جهت انگور»

^۱ open- minded ness

^۲ myside bias: سوگیری خودتأییدگر زمانی رخ می‌دهد که فرد شواهدی را ارزیابی، آزمون و تولید می‌کند که به ایده‌های پیشین او متمایل هستند (سلیگمن، ۱۴۰۰: ۲۴۲).

استفاده کرده‌است. او سخت‌گیری و تعصب در باورها و عقاید را نشانه ناپختگی و خامی روح آدمی می‌داند:

سخت‌گیری و تعصب خامی است تا جینی کار خون‌آشامی است

(مولوی، ۱۳۷۵: ۱۲۹۷/۳)

مولانا ضمن قضاوت بی‌طرفانه و بررسی عینی و دقیق امور، در صورت لزوم به اصلاح دیدگاه و نظریات خویش نیز می‌پرداخته است. از منظر او جهل و نادانی، باعث قضاوت‌های اشتباه، کزروی و برداشت‌های نادرست می‌گردد:

بشکن طلسم صورت، بگشای چشم سیرت تا شرق و غرب بینی سلطان من گرفته
(مولوی، ۱۳۸۸: ۶۴۴)

۴-۳-۴- عشق به یادگیری^۱

توانمندی «عشق به یادگیری» از منظر سلیگمن به دو روش مفهوم‌سازی می‌شود: ۱- عشق به یادگیری از ذاتیات ماهیت انسان است که در کودکان و نوجوانان به شکل خاصی بروز می‌کند. در طول زندگی هم این ویژگی در چیزی آشکار می‌شود که به اصطلاح انگیزش کارایی^۲ و کنار آمدن با محیط نام دارد: «سائق بر هم کنش توانمندانه و ماهرانه با جهان، که به ناچار مستلزم یادگیری درباره نحوه انجام دادن آن است» (آر. دابلیو. وایت، ۱۹۵۹؛ به نقل از: سلیگمن، ۱۴۰۰: ۱۸۴)؛ ۲- عشق به یادگیری، تفاوت فردی بافتندی است که بر حسب موضوعات خاص نمایان می‌گردد. افرادی که این توانمندی را در وجود خویش دارند، انگیزه فوق‌العاده‌ای در یادگیری مهارت‌ها و معلومات نوین، یا پیشبرد مهارت‌ها و دانش‌های موجود دارند (سلیگمن، ۱۴۰۰: ۱۸۴). توانمندی عشق به یادگیری توصیف‌کننده فرایند درگیری با موضوعی است که ممکن است به موفقیت آنی یا منافع ناشی از موفقیت منتج شود یا نشود. نیز، فرد امکان دارد در طی زمان، دانشی گسترده تر و عمیق تر درخصوص موضوعاتی بیابد که می‌بایست یادبگیرد و به درک دیگر افراد از آن‌ها نیز به‌طور شایسته‌ای یاری رساند (همان: ۲۶۸).

مولانا در سرتاسر عمر خویش جويا و علاقمند به یادگیری و دانش بوده‌است که این امر بیانگر شخصیت از خودفرارونده مولانا است. درحقیقت، وی در تلاش بوده‌است تا به مدد این

^۱ love of learning

^۲ reflectance motivation

توانمندی منشی، توانایی‌های خویش را ارتقاء داده و روح خویش را به سبب آگاهی و علم به اسرار جهان درخشان سازد:

جان چه باشد؟ باخبر از خیر و شر شاد با احسان و گریان از ضرر
چون سر و ماهیت جان مَخبر است هر که او آگاه تر، با جان تر است

(مولوی، ۱۳۷۵: ۶/ ۱۵-۱۴۸)

مولانا نادانی و عدم بینش را بدترین غم و غصه‌ها و بزرگ‌ترین مشکل زندگی می‌داند و به مبارزه با آن توصیه می‌کند:

بیا تو گوهر خود را در این عدم بشنو که هیچ غصه نباشد بتر ز نادانی

(مولوی، ۱۳۸۸: ۸۱۳)

۵-۳-۴- ژرف‌نگری و چشم‌انداز داشتن^۱

«چشم‌انداز داشتن» به مثابه مترادفی است برای مفاهیم نوین خردمندی که بر جهان‌نگری سودمند و انتقال‌پذیر^۲ شخص خردمند تأکید می‌کند؛ همچنین، به قدرت ارزیابی زندگی و مسائل آن در چهارچوب‌های گسترده اشاره دارد؛ به نحوی که برای خود فرد و دیگر افراد قابل درک و معنادار باشد. این توانمندی، حاصل علم و تجربه و چیزی بیش از انباشت اطلاعات است. هنگامی که یک فرد، ژرف‌نگر باشد، در بافت اجتماعی قادر است سخن دیگران را ارزیابی کند و سپس اندرزهای حکیمانه و خردمندانه ارائه دهد. دانش علمی، دانشی است که به انباشت واقعیات می‌پردازد، اما ژرف‌نگری درواقع ساماندهی و تفسیر آن واقعیات است (ر.ک: سلیگمن، ۱۴۰۰: ۱۸۸-۲۹۵). اغلب روان‌شناسان، ژرف‌نگری را به سه روش، مفهوم‌سازی نموده‌اند: ۱- برحسب فرآیندهای بخردانه، ۲- برحسب فرآورده‌های بخردانه، ۳- برحسب افراد خردمند. ژرف‌نگری این امکان را به انسان می‌دهد تا بتواند به سؤالات مهم و سخت در مورد معنا و روش زندگی، توجه و آن‌ها را بررسی نماید (سلیگمن، ۱۴۰۰: ۲۹۳).

نکته مهم درباره این توانمندی که باید به آن اشاره کرد اینست که تا همین اواخر در روان‌شناسی جدید، چنین رویکردی به این توانمندی وجود نداشت و علل آن هم عبارت بودند از: ۱- تنفر نسبت به تبیین‌های ذهن‌گرایانه، ۲- وفاداری به پوزیتیویسم منطقی که تحقیق

^۱ perspective

^۲ useful and importable worldview

را محدود می‌کند به مفاهیمی که فقط قابل مشاهده هستند، ۳- رواج استعاره‌ای ماشین‌انگارانه در مورد انسان، مبنی بر اینکه شایستگی و قابلیت‌های انسان با فرسودگی ناشی از افزایش سن کاهش پیدامی‌کند؛ این نگرش، خردمندیِ سالخوردگی را در بهترین حالت، اسطوره‌ای بی‌معنا قلمداد می‌کند؛ ۴- گرایش به برابر دانستن دانش با مهارت فنی - تحلیلی و نادیده انگاشتن معرفت عملی و آزادی‌بخشی که از خردمندی حاصل می‌شود (همان: ۲۹۵).

مولانا با بهره‌گیری از توانمندی ژرف‌نگری در صدد بوده‌است تا به راهبردهایی بهینه در راستای کشف حقیقت و تنویر امور برای خود و دیگران قدم بردارد. او توانسته‌است به سه سؤال اصلی و معمای بزرگی که از آغاز آفرینش تا کنون بشر را به خود مشغول داشته‌است، پاسخ گوید:

۱- جهان هستی از کجا پدید آمده‌است؟

۲- چرا پدید آمده‌است؟

۳- سرانجام هستی چه خواهد بود؟

در پاسخ به سوال اول، مولانا معتقد است: جود، لطف و احسان خداوند هستی را به وجود آورده‌است:

من نکردم امر، تا سودی کنم تا که من بر بندگان جودی کنم
(مولوی، ۱۳۷۵: ۱۷۵۶/۲)

همچنین هدف از خلقت انسان، عبادت حق تعالی بوده‌است:

بهر این آوردمان یزدان برون ما خلقتُ الانسَ الاَّ یعبدون
(مولوی، ۱۳۷۵: ۲۵۰۱/۶)

در پاسخ به سوال دوم، مولانا راز پیدایش و فنای موجودات را این گونه بازگو می‌کند: در جهان هستی، هر موجودی جهت کمال لایق خود خلق شده‌است که باید بدان کمال دست‌یابد (ر.ک: زمانی، ۱۳۸۲: ۵۶):

بهر اظهار است این خلقِ جهان تا نماند گنج حکمت‌ها نهان
(مولوی، ۱۳۷۵: ۳۰۲۹/۴)

همچنین مولانا بر این باور است که راز آفرینش و معمای هستی را تنها با کلید حیرت عارفانه می‌توان گشود و نه با عقل استدلالی انسان:

یا نه اینست و نه آن، حیرانی است گنج باید جست، این ویرانی است

(مولوی، ۱۳۷۵: ۲۴۷۴/۱)

سومین سؤال مربوط به هستی نیز مربوط می‌شود به قیامت که مولانا در این باره معتقد است «قیامت، حقیقتی عام و فراگیر است و هر لحظه در کلیت هستی، قیامتی برپاست. لذا هر جهانی که از نو زاده می‌شود، نسبت به جهان قبل از خود، قیامت و نسبت به جهان بعد از خود، دنیا محسوب می‌شود. بنابراین قیامت را نهایی نیست و به وصف بشری درنگنجد» (زمانی، ۱۳۸۲: ۱۳۶).

پس جهان زاید جهان دیگری این حشر را وانماید محشری

(مولوی، ۱۳۷۵: ۱۱۸۷/۲)

او در باب حکمتِ نهان ماندن قیامت از عامگان معتقد است: «حقیقت قیامت بر عامگان سطحی‌اندیش، نهفته است؛ اما حقیقت آن بر اهل نظر پوشیده نیست. حکمت پوشیدگی قیامت آن است که گوهر ایمانی و کافرانۀ آدمیان در ظهور آید» (زمانی، ۱۳۸۲: ۱۳۸).

گفت: مخفی داشته است آن را خرد تا بود غیب این جهان نیک و بد
ز آنکه گر پیدا شدی آشکالِ فکر کافر و مؤمن نگفتی جز که ذکر

(مولوی، ۱۳۷۵: ۹۸۴/۲)

مولانا بر این باور است که بهره‌مندی از بلوغ ادراکی و فهم اسرار آفرینش، سهم هر کسی نمی‌گردد. لازمه دریافت رموز خلقت، رازداری و ژرف‌اندیشی است. «سطحی‌اندیشان، قدرت رازداری ندارند، اما ژرف‌اندیشان رازداری می‌کنند» (زمانی، ۱۳۸۲: ۶۵۴).

آنکه کف را دید، سرِ گویان بود و آنکه دریا دید، او حیران بود

(مولوی، ۱۳۷۵: ۲۹۰۸/۵)

۳-۵- افتراق دیدگاه سلیگمن و مولوی

۳-۵-۱- افتراق در توانمندی عشق به یادگیری

مولوی و سلیگمن، هر دو، توانمندی عشق به یادگیری را ارج می‌نهند، اما تفاوت آن‌ها در این است که مولانا درضمنِ اصرار به فراگیری علم و دانش، در آثار خود بر این نکته تأکید می‌کند که علم باطنی، بسیار ارزشمندتر از علم ظاهری است و راه رستگاری انسان، در علوم باطنی و حقیقی است و نه علوم مجازی و حتی چه بسا که علم‌های این دنیایی باعث

گران‌باری و انحراف انسان کردند. او در تأیید این سخن خویش از آیات قرآنی نیز استفاده می‌کند:

علم‌های اهل دل، حمالشان	علم‌های اهل تن، احمالشان
گفت ایزد: یَحْمِلُ أَسْفَارَهُ	بار باشد علم کان نبود ز هو

(مولوی، ۱۳۷۵: ۳۴۴۹/۱)

مولانا در مواردی، حتی بر لزوم ترک علوم ظاهری توصیه می‌کند:

چون مبارک نیست بر تو این علوم خویشان گولی کن و بگذر ز شوم

چون ملایک گو که لا علم لنا یا الهی غیر ما علّمنا

(مولوی، ۱۳۷۵: ۳۱۷۴/۲)

وی در فیه‌ما فیه می‌گوید: «هرچند بیش فهم و ضبط کرده‌باشی، از فهم عظیم دور باشی. فهم این بی‌فهمی است. خود بلا و مصیبت و حرمان تو از آن فهم است و تو را [آن فهم بند است] از آن فهم می‌باید رهیدن تا چیزی شود... عقل چندان خوب است و مطلوب است که تو را بر در پادشاه آورد؛ چون بر در او رسیدی، عقل را طلاق ده که این ساعت عقل زیان توست و راهزن است» (مولوی، ۱۳۹۶: ۱۵۶).

از منظر مولانا، علم ظاهری می‌تواند بسیار خطرناک باشد و آدمی را از خود بیگانه کند. مولانا سودمندترین علم را، علم خودشناسی می‌داند که علمی است حقیقی:

صد هزاران فصل داند از علوم جان خود را می‌نداند آن ظُلوم

داند او خاصیت هر جوهری در بیان جوهر خود، چون خری

(مولوی، ۱۳۷۵: ۲۶۴۸/۳)

در صورتی که این مسأله - برتری علوم باطنی نسبت به علوم ظاهری - در روان‌شناسی سلیگمن جایگاهی ندارد.

۳-۵-۲- افتراق در نوع نگاه به انسان

مولوی به عنوان عارفی برجسته، تمام تلاش خود را به کار می‌گیرد تا انسانی کامل را پرورش نماید. رفتار و فضیلت‌های چنین انسانی، به‌طور کلی در جهت رضای الهی است. اگر خردمند و عاقل است، اگر خلاقیت دارد، اگر آزاداندیش و ژرف‌نگر است، همه و همه در جهت کسب رضای خداوند متعال است. در یک نگاه کلی، می‌توان چنین اظهار کرد که تنها نقطه افتراق دیدگاه سلیگمن و مولانا در همین نوع نگاه این دو اندیشمند به مسأله انسان و خداست؛

مولانا «خدامحور» و سلیگمن «انسان محور» است. سلیگمن تمام اهتمام خویش را بر آن می‌دارد تا انسان در این دنیا، به دور از آلام بشری، زندگی آرامی داشته باشد؛ اما در نگاه مولانا، مسأله اصلی، رسیدن انسان به کمال خویشتن و قرب الهی مطمح نظر است. نگاه مولانا به درمان انسان در این دنیا ختم نمی‌شود، بلکه او نگاهی فراتر به زندگی دارد که هم این جهان و هم جهان باقی را شامل می‌شود. اصولاً مولوی «در بیان تعالیم حکمی و اخلاقی، متأثر از شریعت و عرفان» (بهاروند، ۱۴۰۱: ۷۷) است.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاکی از آنند که در آثار مولوی ز میان شش فضیلت روان‌شناسی مثبت‌نگر، یعنی: خردمندی، شجاعت، انسانیت، خردمندی، اعتدال و تعالی، «فضیلت خردمندی» با زیرمجموعه‌های خود جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده‌است و این فضایل و توانمندی‌ها با شاخصه‌های علم روان‌شناسی مثبت همسو هستند. مولوی نیز همچون سلیگمن بر ارزش توانمندی‌های خردمندی یعنی خلاقیت، کنجکاوی، آزاداندیشی، عشق به یادگیری و ژرف‌نگری تأکید دارد؛ اما در این میان، افتراقاتی نیز مشاهده می‌شود؛ از جمله: مولانا در ضمن اصرار به فراگیری علم، در آثار خود بر این نکته تأکید می‌کند که علم باطنی، بسیار ارزشمندتر از علم ظاهری است و راه سعادت انسان، در علوم باطنی است. وی در مواردی، حتی بر لزوم ترک علوم ظاهری توصیه می‌کند. در صورتی که مسأله برتری علوم باطنی نسبت به علوم ظاهری در روان‌شناسی سلیگمن جایگاهی ندارد. مولوی «خدامحور» است و نهایت هرچیز را در کسب رضایت و یگانگی با او می‌داند؛ در حالی که سلیگمن «انسان محور» است و نهایت تلاش و تفکر او به کسب رضایت‌مندی و آسایش انسان در این دنیا می‌انجامد.

تعارض منافع

نویسنده هیچ گونه تعارض منافع ندارد.
بیانیه نحوه استفاده از ابزار هوش مصنوعی

نویسنده در نگارش این مقاله از هیچ گونه ابزار هوش مصنوعی استفاده نکرده است.

ORCID

منابع

- امیراحمدی، ابوالقاسم. (۱۳۹۷). مثنوی معنوی؛ بستر خلاقیت و حل مسأله. *ادبیات عرفانی و اسطوره شناختی*، ۱۴ (۵۲)، ۴۵-۶۴. Dor: [20.1001.1.20084420.1397.14.52.2.9](https://doi.org/10.22001.1.20084420.1397.14.52.2.9)
- بهاروند، محسن؛ سپهوندی، مسعود و حیدری، علی. (۱۴۰۱). مقایسه مصادیقی از حکمت عملی در اشعار سنائی و مثنوی مولوی. *پژوهشنامه ادب غنایی*، ۱۹ (۳۶)، ۷۷-۹۶. Doi: [10.22111/jllr.2021.6104](https://doi.org/10.22111/jllr.2021.6104)
- رضایی مجدآبادی، پروین دخت؛ پارسایی، حسین و فرصتی جویباری، رضا. (۱۴۰۲). تحلیل زنجیره‌های واژگان مثبت در دیوان شمس تبریزی. *سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)*، ۱۶ (۸۵)، ۲۱۷-۲۴۰. Doi: [10.22034/bahareadab.2023.16.6874](https://doi.org/10.22034/bahareadab.2023.16.6874)
- تابان‌فرد، عباس و رسمی، سکینه. (۱۳۹۹). تحلیل هیجان مثبت «عشق عرفانی» در مثنوی معنوی با رویکرد مثبت‌گرا. *متن پژوهی ادبی*، ۲۴ (۸۵)، ۲۱۲-۶۹. Doi: [10.22054/ltr.2019.28810.2150](https://doi.org/10.22054/ltr.2019.28810.2150)
- حسنی‌رنجبر، احمد و هوش‌السادات، منصوره. (۱۳۹۵). ابتکارهای مولوی در ساختن «سازه‌های فعلی نو» در غزلیات شمس. *سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی*، ۹ (۱)، ۱۳۶-۱۱۵. https://bahareadab.com/article_id/143
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۲). بحر در کوزه. تهران: علمی و سخن.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۶۴). سرنی. جلد دوم. تهران: علمی.
- سلیگمن، مارتین. ای. پی. (۱۳۹۴). *شکوفایی روان‌شناسی مثبت‌گرا*، ترجمه امیر کامکار و سکینه هژبریان. تهران: روان.
- سلیگمن، مارتین. ای. پی. (۱۴۰۳). *شادمانی درونی*، ترجمه مصطفی تبریزی، رامین کریمی و علی نیلوفری. چاپ چهاردهم. تهران: دانژه.
- سلیگمن، مارتین. ای. پی و پیترسون، کریستوفر. (۱۴۰۰). *طبقه‌بندی توانمندی‌های منش و فضیلت‌های انسانی*، ترجمه محسن زندی و لیلا باقری. تهران: رشد.
- سلیگمن، مارتین. ای. پی. (۱۳۹۹). *از شادکامی تا بالندگی*، ترجمه زهره قربانی. تهران: سایه سخن.

سلیگمن، مارتین. ای. پی و دیگران. (۱۳۹۶). *کودک خوش‌بین: برنامه‌ای آزموده‌شده برای ایمن ساختن همواره کودکان در برابر افسردگی*، ترجمه فروزنده داورپناه. جلد ششم. تهران: رشد.

شیمیل، آن‌ماری. (۱۳۷۰). *شکوه شمس*، ترجمه حسن لاهوتی. تهران: علمی و فرهنگی.
 صفری، مریم؛ گذشتی، محمدعلی؛ کوشکی، شیرین و شیبانی‌اقدام، اشرف. (۱۴۰۲). مطالعه تطبیقی شاخصه‌های نظریه بهزیستی در غزلیات حافظ برپایه روان‌شناسی مثبت‌نگر سلیگمن. *مجله ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی*، ۱۹ (۷۲)، ۶۳-۸۷. Doi: [10.30495/mmlq.2023.703839](https://doi.org/10.30495/mmlq.2023.703839)

فتوحی رودمعجنی، محمود. (۱۳۹۵). *بلاغت تصویر*. چاپ چهارم. تهران: سخن.
 کریمی، رامین. (۱۳۸۹). *مارتین سلیگمن، نظریه درماندگی آموخته شده و روانشناسی مثبت‌نگر*. تهران: دانژه.

گلمحمدی، مجید. (۱۴۰۰). *مثبت‌اندیشی در ادب فارسی از آغاز تا قرن ۷ هجری*. رساله دکتری، دانشگاه مازندران.

لینلی، آلکس و ژوزف استفن. (۱۳۸۸). *روان‌شناسی مثبت در عمل*، ترجمه احمد برجعلی و سعید عبدالملکی. تهران: پنجره.

محبتی، مهدی؛ ولیی، قربان و شکوفگی، حامد. (۱۴۰۲). *نوآوری‌های مولانا در سه قالب شعری غزل، رباعی و قطعه*. متن پژوهی ادبی، ۲۷ (۹۷)، ۱۷۱-۲۰۲. Doi: [10.22054/tr.2021.56982.3233](https://doi.org/10.22054/tr.2021.56982.3233)

محمدعلی، زهره؛ غنی‌پور ملک‌شاه، احمد؛ محسنی، مرتضی و روحانی، مسعود. (۱۳۹۹). *خیال خلاق در دیوان شمس تبریزی*. فصلنامه عرفان اسلامی، ۱۷ (۶۶)، ۱-۲۸. Dor: [20.1001.1.20080514.1399.17.66.1.3](https://doi.org/20.1001.1.20080514.1399.17.66.1.3)

مولوی، جلال‌الدین محمدبلخی. (۱۳۹۶). *فیه مافیه*، تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر. چاپ دوم. تهران: جمهوری.

مولوی، جلال‌الدین محمدبلخی. (۱۳۸۸). *کلیات شمس تبریزی*، (مطابق نسخه بدیع‌الزمان فروزانفر، با مقدمه عبدالحسین زرین‌کوب). چاپ پنجم. تهران: صدای معاصر.

مولوی، مولانا جلال‌الدین محمدبلخی. (۱۳۷۵). *مثنوی معنوی*، تصحیح رینولد نیکلسن. تهران: امیرکبیر.

یوسفی، غلامحسین. (۱۳۷۴). *چشمه روشن*. چاپ ششم. تهران: علمی و فرهنگی.

English References

- Aishah, Sh. (2015). *Positive Psychology*. USA: Sage Publication.
- Diner, D., Oishi, S. and Lucca, R. E. (2003). "Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life". *Annual Review of psychology*, 54, pp. 403-425.
<https://rsisinternational.org/journals/ijriss/digital-library/volume-iv-issue-vi/>
- Seligman, M. E. P and Csikszentmihalyi, M. (2000). "Positive psychology: An introduction". *American Psychologist*, 55, pp. 5-14.
<https://psycnet.apa.org/record/2000-13324-001>
- Peterson, C. and Seligman, M. (2010). Explanations as risk factor for depression: theory and evidence. *Psychological Review*, Vol. 90, No. 8, pp. 57-64.
<https://ppc.sas.upenn.edu/sites/default/files/causalriskfordep.pdf>
- Peterson, Ch. and Seligman, M. E.P. (2004). *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*. Oxford University press.
- Seligman, M. and Others. (2009). Positive education: Positive psychology and classroom interventions. *Oxford review of education*, Vol. 1, No. 35, pp. 293-311.
<https://ppc.sas.upenn.edu/sites/default/files/positiveeducationarticle2009.pdf>
- Gelbrich, K. (2010). Anger, frustration and helplessness after service failure: coping strategies and effective informational support. *Psychological Review*, Vol. 38, No. 7, pp. 67-85.
https://www.researchgate.net/publication/225471801_Anger_frustration_and_helplessness_after_service_failure_coping_strategies_and_effective_informational_support

Persian References Translated to English

- Amir Ahmadi, A. (2018). Creativity and Problem Solving in Masnavi-ye Ma'navi. *Mytho-Mystic Literature Quarterly Journal*, Vol. 14, No. 52, pp. 45-64. Doi: [20.1001.1.20084420.1397.14.52.2.9](https://doi.org/10.1001.1.20084420.1397.14.52.2.9) [In Persian]
- Aishah, S. (2015). *Positive Psychology*. Usa: Sage Publication. [In Persian]
- Baharvand, M., Sepahvandi, M. and Heidari, A. (2021). Comparing some examples of practical wisdom in Divan and Hadighe Sanai and Masnavi Molavi. *Journal of Lyrical Literature Researches*, Vol. 19, No. 38, pp. 96-77. Doi: [10.22111/jllr.2021.6104](https://doi.org/10.22111/jllr.2021.6104) [In Persian]
- Fotouhi Rudmajani, M. (2016). *Rhetoric of Image*. Ed 4. Tehran: Sokhan. [in Persian]
- Golmohammadi, M., Mohseni, M., GhanipourMalekshah, A. and Rezvanian, Q. (2021). PhD thesis "*Positive Thinking in Persian Literature*

from the Beginning to the 7th Century AH", University of Mazandaran, Faculty of Literature and Foreign Languages. [In Persian]

Hasani Ranjbar, A. and Houshalsadat, M. (2016). Rumi's innovations in creating "new verb structures" in Shams's ghazals. *Journal of the stylistic of Persian poem and prose*, Vol. 9, No. 1, Pp. 115-136. [In Persian]

Karimi, R. (2010). *Martin Seligman, Learned helplessness theory and positive psychology*. Tehran: Danjeh. [In Persian]

Linley, A. and Joseph, S. (2009). *Positive Psychology in Practice*. (T: Ahmad Borjali and Saeed Abdulmalaki). Tehran: Panjere. [In Persian]

Mohammad Ali, Z., Ghanipour Malekshah, A., Mohseni, M. and Rouhani, M. (2020). Creative Imagination in Shams Tabrizi's Divan. *Islamic Mysticism*, Vol. 17, No. 66, Pp. 1-28. Doi: [10.1001.1.20080514.1399.17.66.1.3](https://doi.org/10.1001.1.20080514.1399.17.66.1.3) [In Persian]

Rezaei Majdabadi, P., Parsaei, H. and Forsati Jooybari, R. (2023). Analysis of Positive Word Chains in the Divan of Shams Tabrizi. *Scientific Journal of Persian Poetry and Prose Stylistics*, Vol. 16, No. 85, pp. 240-217. [In Persian]

Doi: [10.22034/bahareadab.2023.16.6874](https://doi.org/10.22034/bahareadab.2023.16.6874)

Rumi J. M. (2021). *Fihi Ma fihi*. (Based on the version of Professor Badi'e Al-Zaman Foruzanfar). Tehran: Tirgan. [In Persian]

Rumi J. M. (2009). *Ghazaliyat-e- Shams Tabrizi*. (According to the version of Badi'e Al-Zaman Foruzanfar, introduction by Abdolhossein Zarrinkoob). Vol.5. Tehran: Sedaye Moaser. [In Persian]

Rumi, J. M. (1996). *Masnavi Manavi*. (Ed: R. Nicholson). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]

Safari, M., Ghomashti, M., Koushki, S. and Sheibani Aghdam, A. (2023). Examples of Theory of Well-being in Hafez's Ghazals Based on Seligman's Positive Psychology. *Mytho-Mystic Literature Quarterly Journal*, Vol. 19, No. 72, pp. 63-87. Doi: [10.30495/mmlq.2023.703839](https://doi.org/10.30495/mmlq.2023.703839) [In Persian]

Seligman, M. E. P. (2015). *The Flourishing of Positive Psychology*. (Translated by Amir Kamkar and Sakineh Hejbarian). Tehran: Ravan. [In Persian]

Seligman, M. E. P. (2024). *Authentic Happiness: using the new positive psychology to realize your potential for lasting fusting fulfilmen*. (T: M., Tabrizi; R., Karimi and A., Niloufari). Vol. 14. Tehran: Danjeh. [In Persian]

Seligman, M. E. P. and Peterson, Ch. (2021). *Character strengths and virtues: a handbook and classification*. (Translated by Mohsen Zandi and Leila Bagheri). Tehran: Roshd. [In Persian]

Seligman, M. E. P. (2010). *Flourish: a visionary new understanding of happiness and well-being*. (T: Zohreh Ghorbani). Tehran: Sayeh-e-Sokhan. [In Persian]

Seligman, M. E.P.; Raywich, K., Jay Cox, L. and Gillham, J. (2017). *The optimistic Child: A Proven Program to Safeguard Children Against Depression and Build Lifelong Resilience*. (T: Foruzandeh Davarpanah). Vol.6. Tehran: Rushd. [In Persian]

Schimmel, A. (1991). *The Triumphal sun*. (T: Hassan Lahoti). Tehran: Elmi&Farhangi. [In Persian]

- Yousefi, Gh. (1995). *Cheshme-ye- Roshan*.Vol.6. Tehran: Elmi and Farhangi. [In Persian]
- Zarrinkoob, A. (1993). *Bahr dar kuze*. Tehran: Elmi and Sokhan. [In Persian]
- Zarrinkoob, A. (1985). *Serre ney*.Vol. 2. Tehran: Elmi. [In Persian]